

Begreppet person

Camilla Kronqvist
Citera inte utan tillstånd, tack!

Inledning

Innan jag närmare börjar diskutera begreppet person vill jag konstatera att vi alla, åtminstone de människor som läser den här texten, är personer. Det här kan tyckas självklart, men är ändå väsentligt då det gäller vår förståelse av begreppet. Även om vi inte klart definierar begreppet vet vi, eller har vi en intuitiv förståelse för vad det är att vara en person. Vi vet vad det är att ha en kropp, ett namn, en familj, vissa åsikter och värderingar, vi har vissa kunskaper och känslor m.m.. Vi kan också förstå andra människor som personer utifrån denna självförståelse. Noteras kan också att det att någon är en person i sig är moraliskt förpliktigande. Man frågar sig därför varför man ser det som nödvändigt att definiera begreppet. Det handlar inte om att försöka upplysa någon om ett missförstånd, (Jaså, det är det här det innebär att vara en person!), och inte heller försöker man utveckla kriterier för vad som är en person. I det vardagliga livet ställs få inför frågan om någon är en person eller inte. Istället får alla definitioner främst en beskrivande karaktär, vars riktighet vi bedömer utifrån vår egen situation. Därmed inte sagt att en person inte kan tillägna sig en uppfattning om vad det innebär att vara en person och använda sig av den i sina vidare utlåtanden. Detta ändrar dock inte faktumet att han eller hon har en upplevelse av vad det är att vara en person.

Två personbegrepp

Då det gäller sammanhang då personfrågan dyker upp sker det enligt Charles Taylor, förutom som synonym till mänsklig varelse, främst i "diskursen om moral och rätt" (s.137).¹ Personen är en varelse med moralisk status och vissa rättigheter. Förutsättningen för dessa är vissa kapaciteter som varelsen i princip ska besitta (s. 137). Jag har vissa reservationer mot denna utgångspunkt men jag återkommer till det senare. En person måste t.ex. ha en "egen syn på saker och ting", kunna tilltalas och svara. Därför måste varje filosofisk teori om personen, enligt Taylor, "fråga sig vad det innebär att vara en svarande" (s. 137), och samtidigt ge svar på "vad det är för särskilt med de aktörer som dessutom är personer". Detta eftersom personer uppenbart tillhör klassen aktörer, men vi ändå inte anser att djur är personer (s. 137). Med dessa frågor som grund undersöker Taylor två personuppfattningar och deras konsekvenser på vetenskapliga och moralisk-praktiska frågeställningar (s.138). Eller snarare försöker han vederlägga ett mer traditionellt personbegrepp till förmån för ett mer nyanserat sådant.

Man kan undra om dessa två frågor täcker alla aspekter på vad det är att vara en person. Jag har åtminstone svårt att tänka mig att en teori som svarar på båda ändå skulle

¹ Charles Taylor: "Begreppet person", Identitet, frihet och gemenskap (Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB, 1995). Alla hänvisningar berör texten, hänvisningar ges i parentes.

vara helt tillfredsställande. Däremot ger de vissa ledtrådar i hur man ska avgränsa begreppet och är till den grad relevanta. De ger också en försmak på vissa andra frågor som är betydande i Taylors text. Hur skall man karakterisera en aktör, och i anslutan till den frågan, hur skall man se på handlandet?

Den första uppfattningen, den som Taylor försöker vederlägga, ser personen som en varelse med medvetande, där medvetandet betraktas som förmågan att "skapa representationer av saker och ting" (s.138). Vad som ska förstås med dessa representationer säger inte Taylor. Jag antar dock att det rör sig om att vi i vårt medvetande på något sätt avbildar skeendena i den yttre världen, om det nu blev klarare med det. Många, jag inberäknad, anser säkert att medvetandet spelar en viktig roll i förståelsen av begreppet person. Frågan gäller dock också hur vi ska förstå medvetandet. Huruvida representationsidén är en korrekt beskrivning är något som man vidare får diskutera inom medvetandefilosofin. Här lämnar jag det emellertid för tillfället med denna smått skeptiska kommentar. Representationsuppfattningen ger en enkel bild på vad det är att vara en person och kanske är det en bidragande orsak till dess popularitet. Den ger emellertid svar på Taylors två frågor, personen kan vara en svarande då han eller hon har representationer av saker och personen skiljer sig från andra aktörer i o.m. medvetandet, antingen är hon ensam om det eller så har hon det i större utsträckning än andra (s.138).

Ett problem med uppfattningen är dock, enligt Taylor, att man ser handlandet som något oproblematiskt. Den viktiga gränsdragningen, medvetandet, blir den mellan personer och andra aktörer. Då aktören definieras utifrån ett prestationskriterium, det aktören gör, hamnar man i en situation där det i princip inte råder någon kvalitativ skillnad mellan djur och komplexa maskiner (s.138). Det här är en uppfattning som jag tror att få, utom den värsta reduktionist, omfattar. Vad Taylor vill få fram är att ett prestationskriterium, det man förmår utföra, inte är ett tillräckligt kriterium för handlandet om man anser att det finns en skillnad mellan å ena sidan människors och djurs och å andra sidan maskiners handlingar (i den mån man alls kan tillföra föremål handlingar).

Det andra personbegreppet Taylor undersöker "inriktar sig i stället på handlandets natur" (s.139), lämpligt nog kan man väl säga. Utmärkande för aktörer blir då att "saker och ting har betydelse för dem". Med att ha betydelse menar Taylor att vi kan "tillskriva dem [aktörerna] ursprungliga ändamål" (s.139). Med andra ord härstammar handlingarna från aktörerna själva. Att jag gör någonting beror på något inom mig och är inte relativt till en användare, i motsats till en maskin vars ändamål bestäms av konstruktören eller användaren. Taylor talar i de fallen om härledda eller åskådar-relativa ändamål (s. 139).

Hur ska vi då förhålla oss till den här skillnaden, om det alls existerar någon? Att levande varelser skiljer sig från rena maskiner är uppenbart, om inte annat så genom tillkomsten. Än så länge har väl ingen mänsklig konstruktion börjat föröka sig? Att det också i handlingarna skulle finnas en kvalitativ skillnad mellan levande varelser och maskiner ligger alltså nära till hands. Att anta den möjlighet Taylor ger för att rädda representationsuppfattningen och säga att det bara ser ut som om vissa företeelser har "ändamål i en starkare, mer ursprunglig mening" (s. 140), förefaller minst sagt absurt, eftersom vi i våra handlingar och utsagor mot och om djur och maskiner utgår från att det verkligen rör sig om en skillnad. Ingen anser t.ex. ännu att det kan ligga något omoraliskt i att slå till en maskin, även om det inte leder någon vart, medan frågan väcks då djur är inblandade.

Om vi nu, liksom Taylor, går med på att aktörer har ändamål i en mer ursprunglig bemärkelse än maskiner får vi ett nytt svar på vad det innebär att vara en svarande. "Aktören kan vara en 'svarande' därför att saker och ting har betydelse för honom i en ursprunglig icke härledd mening" (s. 140). Den som nu hängt med i svängarna upptäcker att det här leder till en smått förvånande slutsats. Alla aktörer uppfyller nämligen nu

“grundförutsättningen för att vara en ‘svarande’” (s.140). Det här förefaller mig rätt konstigt. Grundläggande för att vara en svarande är ju just möjligheten att kunna kommunicera, att som Taylor tidigare säger kunna tilltalas och svara utifrån sin uppfattning om saker och ting (s.137), vilket såvitt jag vet inte gäller för djur. Samtidigt kan jag inte komma ifrån att saker och ting har betydelse, i Taylors mening, också för djur, vilket i sin tur implicerar den nya svarandeuppfattningen. Å andra sidan, vad vet jag om vad djur har för sig, kanske går de omkring och har uppfattningar om saker och ting utan att jag vet om det. Hur som helst får frågan om vad som skiljer personer från andra aktörer i o.m. detta allt mer vikt.

Ett utvidgat medvetandebegrepp

Charles Taylor kommer nu med ett påstående som minst sagt förbryllar mig. Han säger nämligen att “Ingen av de två frågorna kan heller besvaras enbart i termer av medvetande i meningen förmåga att forma representationer” (s.140). Detta verkar motsägelsefullt om man beaktar att han två sidor tidigare faktiskt gjort det. Jag tror dock att han menar detta som en konsekvens av att man accepterar den kvalitativa skillnaden mellan djur och maskiner. Eftersom alla aktörer då blir svarande kan man inte svara på svarandefrågan genom att hänvisa till medvetandet, och då mänskligt medvetande kan ses som formuleringen av de ursprungliga ändamålen kan det inte heller jämföras med dem (s. 140). (All förvirring runt detta kan härledas till skribenten av detta proseminarium.)

Medvetandet som representation hjälper oss heller inte att förstå skillnaden mellan personer och andra aktörer, anser Taylor och för fram två argument mot denna syn (s. 140). Här kan ett förtydligande vara på sin plats. Taylors kritik riktar sig mot medvetandet enbart sett som representation. Han anser inte att medvetandet inte har en central roll i det som gör oss till personer. Taylors första argument utgår från uppfattningen att vi har representationer av oss oberoende objekt (s.141). Det här rör dock inte, enligt Taylor, artikuleringen av känslor. Specifikt för många mänskliga känslor, skam, stolthet, skuld o.s.v. är att “vår förståelse... av dessa emotioner är konstitutiv för dem. Förståelsen bidrar till att gestalta emotionen” (s. 142). Det här beror enligt Taylor på att emotionen är bunden till situationen, och att vår beskrivning av situationen i sin tur påverkar emotionen (s. 141f). Det blir alltså irrelevant att här tala om att avbilda något slags objekt, då objektet endast existerar genom gestaltningen, ‘objekt’ och gestaltning är ett.

Det är svårt att inte hålla med Charles Taylor i detta. Tolkningen av vår situation sammanhänger uppenbart med upplevelsen av vissa känslor. Några frågetecken dyker dock upp. I vilken relation står emotionen i detta fall till situationsbeskrivningen? Existerar emotionen innan vi mer eller mindre framgångsrikt försöker formulera den, eller är emotion och situationsbeskrivning någorlunda samtida? Taylor talar om att vi i upplevelsen av emotionen “berörs av den situation som omdömet beskriver”: ‘Det här är skamligt’ o.s.v. (s. 141). Jag undrar också om han inte på sätt och vis slår ett slag för det motsatta läget då han placerar en så stor del av emotionen i situationen. Kanske är det så att det vi kallar emotioner helt enkelt är vår representation av situationen? Eller så har vi en viss uppsättning sinnestillstånd som vi sedan gestaltar genom vår syn på situationen?

Taylors andra argument mot medvetandet som representation utgår också från de mänskliga emotionerna. Betraktar vi, som i det första personbegreppet, aktörer som “strategiskt handlande subjekt” (s. 143) är det lätt hänt att vi ser den stora skillnaden mellan djur och människor i förmågan att göra upp planer, där ju representationsuppfattningen är en avgörande faktor. Ser vi däremot på aktören som “ett subjekt som omfattar betydelser” blir det, enligt Taylor, klart att personer har angelägenheter av distinkt mänskligt slag, såsom stolthet, skam, moralisk godhet m.m. (s. 143). Detta kan ses i kontrast till den första

uppfattningen där målen ses som oproblematiska, som i högre eller lägre grad av naturen givna (s. 145f), men mer om det senare.

För att återgå till de mänskliga angelägenheterna, så kommer man här osökt in på de djurägare som gärna vill tillstå att deras djur, speciellt hundar, skäms. Huruvida det här bara är en projicering av mänskliga känslor på en kär 'familjemedlem' eller något annat är svårt att säga. Då det för dessa angelägenheter dock, enligt Taylor, krävs ett slags "reflexiv medvetenhet om de normer man lever efter (eller inte lever efter)" (s. 144), har jag svårt att tänka mig att djur verkligen kan känna skam i den mening vi förstår det. Djur kan dock, med Taylors ord, "följa måttstockar i en svagare bemärkelse" (s. 144) och en del av djurs beteende kan säkert liknas vid det vi ser som skamfullt. Skam tycks alltså inte vara ett så bra exempel på en rent mänsklig angelägenhet. Man hamnar lätt i en situation där det verkar som om man försöker beröva djuren något istället för, att som jag tror Taylor vill, tillföra människan något.

Man kanske förstår Taylors mänskliga angelägenheter bättre med godhet. Att djur verkligen skulle utföra goda handlingar kan endast förstås ur någon mänsklig förhoppning om att naturen ändå, trots allt, i sig är god. För att kunna urskilja goda handlingar behöver man, här håller jag med Taylor, kunna göra en distinktion mellan sådant som man bara vill göra och sådant som är värt att göras (s. 144). För detta behövs ett språk, och språket, eller medvetandet, blir för Taylor "det medium genom vilket de [de mänskliga angelägenheterna] från början uppstår som angelägenheter för oss. Mediet är här på något sätt oskiljaktigt från innehållet" (s. 145). Jag tror att vi till denna syn på medvetandet även kan ansluta det medvetande i vilket personen formulerar sina emotioner, som Taylor tidigare nämner (s. 143).

Taylor ger alltså en ytterligare dimension till vad medvetandet är, där språket får en central roll. Representationerna ses visserligen som en viktig del av medvetandet, men inte som den enda. Jag skulle vilja tillföra ännu en dimension till vad det är att vara en person, vilken Taylor tycks ta för given, nämligen den mänskliga gemenskapen. Språket hjälper oss att tillägna oss normer, att reflektera över dessa och formulera de mänskliga angelägenheterna, men de distinkt mänskliga angelägenheterna uppstår, vill jag påstå, bara i samröret med andra människor. Bara i relation till andra människor får de mänskliga angelägenheterna betydelse för personen. Jag vill rent av säga, för att anknyta till vad jag sade i inledningen, att om vi förstår andra som personer utifrån att vi själva är personer, så förstår vi oss själva i o.m. att vi förstår andra som personer. Vi känner t.ex. igen oss själva i andra människor och kan tillämpa vår förståelse och våra beskrivningar av andra då vi förstår och beskriver oss själva. Ju större människokänedom desto större självkänedom, kanske jag kan säga. Att man läser vissa böcker kan, även om det här är ett exempel i utsträckt bemärkelse, t.ex. resultera i att man tycker att man ser sig själv i ett nytt ljus.

En tredje aspekt av vår förståelse av oss själva som personer är att andra ser på oss och behandlar oss som personer. Den här, kanske t.o.m. den viktigaste, aspekten märks främst då man på ett eller annat sätt berövas sitt personskap. T.ex. judarna i koncentrationslägren upplevde detta starkt. Vad innebär det då att behandla någon som en person? Frågan i sig skulle kräva en längre utredning, men jag nöjer mig med att konstatera att det i mycket rör sig om att ta hänsyn och visa respekt. Taylor tycks här se det som nödvändigt att förklara varför vi är skyldiga andra personer respekt, och ser grunden till respekten i vissa kapaciteter (s. 145). Jag håller med om detta i den mån man förstår kapaciteterna som att det finns något hos personer som är värt att respektera. Jag anser ändå att det finns problem i att ytterst definiera personer med kapaciteter. (Jag medger att denna läsning av Taylor är smått schematiskt men jag anser att problemen kvarstår även om man går in för en djupare förståelse av Taylor.)

För det första vem bestämmer vilka kapaciteter som ska vara utslagsgivande? Vetenskapsmän? Makthavare? Filosofer? För det andra, något slags erkännande av att kapaciteterna verkligen finns där tycks vara nödvändigt för att inse att man är skyldig en annan respekt. Vad händer då om man inte erkänner dessa kapaciteter hos vissa? Upphör de då att vara personer? Se t.ex. på behandlingen av judar i Nazi-Tyskland och synen på slavar. Slutligen undrar jag hur stor verklighetsanknytning ett sådant här kapacitetstänkande har. Det är inte så att vi har ett slags 'facit' på vad som är en person (kapaciteterna) som vi jämför varelserna vi stöter på med och som bestämmer om vi ska respektera dem eller inte. Hur meningsfull är egentligen frågan 'varför' om respekten ingår i det det är att behandla någon som en person? Svaret på varför vi ska behandla någon som en person ges ju redan i frågan. -För att det är en person. Frågan om varför jag ska respektera någon får mig, och här kan jag ha fel, främst att tänka på ett barns reaktion på en uppmaning om att visa respekt. Här kan svaret vara t.ex. 'För att han eller hon är äldre', eller rent av 'För att jag säger det'. När man väl förstår vad det är att vara en person, med allt vad det innebär, aktualiseras inte frågan om 'varför' i det dagliga umgänget med andra människor (personer).

Annars kan jag säga att Taylors framställning av de två personbegreppen på många sätt påminner om den klassiska åtskillnaden mellan rationalitet och emotionalitet, mellan det 'rena' förnuftet och de 'fördunklande' känslorna. Det första personbegreppet koncentrerar sig på personen som det strategiskt handlande subjektet som använder förnuftet som ett instrument för att nå sina förutbestämda mål. Det andra personbegreppet Taylor för fram försöker däremot tillföra det första, den emotionella sidan i att vara en person. Egentligen är det förvånande att man så lätt tycks kunna bortse från emotionerna när man försöker definiera begreppet person. Upplevelsen av emotioner är ju en väsentlig del av vad det är att vara en person.

Personbegreppen i praktiken

Avslutningsvis tar Charles Taylor upp de två personbegreppens inverkan på humanvetenskapen, och i viss mån samhällsvetenskaperna, och praktiska överväganden (s. 147). Han ser också på de motiv som kan tänkas ligga bakom anammandet av det ena synsättet eller det andra (s. 148). Den första, och centrala, frågan han ställer sig är varför det första personbegreppet fått sådan genomslagskraft inom humanvetenskapen. Taylor drar här paralleller till naturvetenskapen och det genombrott den fick när man kom ifrån de antropocentriska egenskaperna, egenskaper som står i relation till betraktaren. Inom human- och samhällsvetenskapen har också tanken om att på så vis göra en betydelsefri beskrivning, i absoluta termer, om vad det är att vara en person lockat, antagligen i hopp om att nå ett liknande genombrott som naturvetenskapen (s. 148f). Enligt Charles Taylor är dock ett sådant här hopp en illusion. Det går inte att göra en allmängiltig betydelsefri beskrivning eftersom betydelseerna i många fall är kulturbundna och när det gäller de specifikt mänskliga angelägenheterna oreducerbara (ss. 150-155).

Jag skulle vilja framföra något liknande det vad Charles Taylor säger så här: Eftersom vi vet vad det innebär att vara en person, måste det också finnas ett HUR det är att vara en person. Liksom det, fast man påstår sig kunna beskriva glädje och förälskelse i fysiologiska eller kemiska processer, finns en upplevelse av att vara glad eller förälskad, finns det även en upplevelse av att vara en person. Upplevelse är här en rätt dålig term men ges i brist på bättre. Det handlar inte om att man är en person och att man också har en upplevelse av att man är det. Snarare ingår upplevelsen i det det är att vara en person. Den är själva erfarenheten av att vara och behöver inte ta sig stora uttryck i vårt vardagliga liv, även om i alla fall jag ibland verkligen har upplevelsen av att vara en person. Denna upplevelse är central för beskrivningen och kan inte omfattas av absoluta termer. Därför blir alla försök att

göra betydelsefria beskrivningar om personen ofullständiga. Man kommer sålunda till den 'ledsamma' slutsatsen att även om de naturvetenskapliga metoderna fungerat bra inom naturvetenskapen, så är det inte så givande att överföra dem till human- och samhällsvetenskaperna.

Vilken inverkan har då personbegreppen på synen på moraliska överväganden? Också här har det första begreppet dragningskraft, enligt Taylor. Medan betydelseuppfattningen placerar subjektet i en värld där det bara ofullständigt förstår betydelser, för att inte tala om mål, och tvingas tolka och söka efter dem, ställer representationsuppfattningen subjektet i en kontrollposition där det förstår sina mål och handskas med potentiella medel (s. 156). Frågan är väl vem som inte skulle välja det senare alternativet om man hade chansen. Lockelsen med detta personbegrepp ligger, enligt Taylor, i friheten i att kunna distansera sig från världen, och kanske också sig själv? och ter sig för Taylor i viss mån analogt med sökandet efter andlig renhet, att kunna stiga ut ur det rent mänskliga (s.157). Den här liknelsen mellan vetenskapsidealet och religionen är i min mening inte så dum. Vi uppmanas idag att tro på forskningen liksom tidigare på kyrkan, och efterföljandet av objektivitetskravet förväntas ge svar på all våra frågor. Frågan är väl bara om svaren vetenskapen förser oss med är tillräckliga.

Då det gäller de rent praktiska övervägandena betonas i representationsuppfattningen det instrumentella användandet av förnuftet, vilket, enligt Taylor, ger upphov till system som utilitarismen. Betydelseperspektivet vänder sig i stället till emotionerna och de praktiska övervägandena yttrar sig i ett sökande efter de distinkt mänskliga emotionernas sanna gestalt (s. 158). Återigen dyker alltså skillnaden mellan rationalitet och emotionalitet upp, och jag får än en gång tillstå att ett personbegrepp som vänder sig ifrån emotionerna samtidigt vänder sig från en viktig del av begreppet innebär. Representationsuppfattningen är, vilket Taylor medger, den enda av de två uppfattningarna som ger ett slags visshet (s. 159), men var och en måste fråga sig om den ger en den visshet han eller hon söker. Halvt på skämt och halvt på allvar vill jag säga att en karakteristika för vad det är att vara en person kanske just är det att vi inte kan ha visshet i vissa frågor.

Charles Taylor konstaterar slutligen att de två modellerna av en person endast kan särskiljas från varandra på en teoretisk nivå (s. 159) (och det säger han nu!). Den vanliga människan, vem nu det är, kan alltså omfatta delar av båda, eller kanske båda två på samma gång. De förlorar dock inte i betydelse på detta eftersom "Teoretiska modeller med inre koherens har ett stort inflytande på vårt tänkande, även när - och kanske särskilt då - de inte är helt medvetna eller explicita." (s. 159). Något liknande med det jag sade inledningsvis alltså. Charles Taylor betonar att skillnaden inte heller gäller "olika metodologiers relativa effektivitet, utan snarare en aspekt av en konflikt mellan moraliska och intellektuella åskådningar" (s. 159). Det går alltså inte att bara försvara representationsuppfattningen genom att säga att den är en fruktbar arbetshypotes, den har djupare konsekvenser än så.²

² Sedan jag skrev den här texten har min syn på Taylors behandling av begreppet person skiftat i hög grad. T.ex. undrar jag över det meningsfulla i att säga sig göra en teori om vad det är att vara en person, och vad man förväntar sig åstadkomma med det. Att ta upp alla mina nya funderingar skulle dock kräva en hel omskrivning av texten, så jag hoppas att de tillägg jag nu gjort i någon mån ger uttryck för en lite reviderad inställning till Taylor och personbegreppet.